

Масова депортація українців у Польщі 65 років тому так і не принесла «державницької величі» її ідеологам

Знелюднені українські землі по той бік кордону з Польщею у дослідників–етнографів асоціюються з чорнобильським пустирищем. «Там села, де немає вже хат, лише недоглянуті сади й зарослі цвинтарі, — розповідає «УМ» свої враження від відвідин Лемківщини відомий етномистецтвознавець Михайло Селівачов. — І на всьому цьому лежить печать тимчасовості. Це пустка в центрі Європи». За словами вченого, ці звільнені від українців у 1947–му землі так і не змогли освоїти й повністю заселити поляки. Вони побоювалися, що от–от нагрянуть українці і мститимуться за грабунки. У 1960—80–ті роки занедбана Лемківщина стала чимось на зразок Сибіру для поляків. Там селили засуджених за дрібні злочини. Наприкінці ХХ століття туди дозволили повертатися виселенцям та їхнім нащадкам. Однак вони на той час уже прижилися на нових теренах...

Життєвий простір на Сході

Ще до 1939–го поміж польських націонал–демократів визрівали плани виселення українців з їхніх етнічних земель і розселення у Західній Польщі. У довоєнній Польщі національні меншини становили третину населення, а українців налічувалося понад 5 мільйонів. «Упродовж багатьох років я багато спілкувався з польською професурою. Мене цікавило, за що 30 років — з 1918 по 1947–й так нещадно воювали українці й поляки, — розповідає «УМ» заступник директора Інституту історії НАНУ професор Станіслав Кульчицький. — І вчені правдиво відповідали, що суто етнічні польські землі — вузька смужка від Балтійського моря до Закопаня, — виявилися надто малими, щоб побудувати державу, коли Польща відроджувалася у 1918 році...»

Після II Світової польський комуністичний уряд взявся творити державу однонаціональну та чистити прикордоння від потенційних «сепаратистів». Тому населення з частини української етнічної території, що після повоєнного переділу кордонів опинилося в межах Польщі, вирішили переселити на захід, на землі на Одері та у Східній Пруссії, щойно отримані від німців.

Проект розпорошення й асиміляції українців по отих «одзисканих» землях представили першому секретареві ЦК Польської робітничої партії Владиславу Гомулці у листопаді 1946 року. У січні 1947–го стали готуватися до втілення задуму, запланованого на весну. Зокрема, розпочали облік українського населення. Щоб виправдати майбутній злочин, тоталітарні керманічі проголосили, що завдяки очищенню території боротимуться з «порушниками громадського спокою» — українськими повстанцями. Утім українців

депортували з усіх сіл прикордоння, навіть звідти, де УПА ніколи не діяла.

Дві години на те, щоб покинути хату

28 березня за дивних обставин загинув міністр оборони Польщі генерал Кароль Свєрчевський. Було оголошено, що його застрелили упівці. Того ж дня політбюро ПРП прийняло рішення про депортацію всього українського населення у новостворені західні воєводства — Вроцлавське, Гданське, Ольштинське, Познанське і Щецинське. 11 квітня рапорт Оперативного відділу Генерального штабу Польського війська засвідчив, що Свєрчевського убили радше не українські, а польські повстанці. Однак того ж дня постановою Політбюро створено штаб оперативної групи для здійснення «української акції», яку очолив генерал Стефан Моссор.

22 квітня у Сяноці запроваджено Військовий суд Оперативної групи «Вісла». Протягом трьох місяців, доки тривала «акція», він засудив близько 400 українців, з яких 173 — на смертну кару. 23 квітня керівництво польських комуністів постановило створити концтабір у Явожні, щоб ізолювати там особливо непокірних селян, священників та інтелектуалів. Того ж дня ідеологічні працівники поширили заклик до вояків, яких готували до здійснення депортації: «Жовніри! Ми йдемо захищати права народу! Матері і діти, плачучи, благають про допомогу своїх синів у війську, щоби покласти край діяльності фашистських бандформувань під знаком Української повстанської армії, створеної гітлерівськими фашистами і керованими офіцерами СС».

28 квітня 1947 року о четвертій годині ранку шість дивізій оточили українські села, а відділи НКВС і чехословацькі прикордонники заблокували кордони Польщі на сході і півночі. Людям давали дві години на збори і везли їх до залізничних станцій. Виганяли з домівок усі українські й навіть змішані родини, серед яких — сім'ї офіцерів і вояків Війська Польського, працівників органів безпеки, ветеранів війни.

Спадщина у скансенах

Акція «Вісла» тривала з 28 квітня до 12 серпня 1947 року. За цей час перевезено на північно–західні землі понад 140 тисяч осіб. На початку липня вийшов наказ про створення «контрольних груп», що прочісували спорожнілі українські села. Адже дехто повертався до свого господарства. Бо хотілося їсти. При рідних домівках досягав їхній урожай, а на нових поселеннях зяяла пустка. До того ж, усі кращі оселі на західних землях, полишені німцями, вже позаймали поляки. І вони непривітно зустрічали виселенців — антиукраїнська пропаганда досягала мети.

Українські родини селили не гуртом, а всього по кілька сімей в кожне польське село — аби швидше асимілювалися. Під час перепису населення чимало українських прізвищ та імен позаписували на польський лад. Депортованих називали не українцями, а «поселенцями В». А тих, хто вертався до рідного порогу, — ловили і відправляли до концтабору Явожно.

«Якою була справжня мета акції «Вісла», видно і з юридичних актів, прийнятих у 1949

році, — пише редактор часопису «Над Бугом і Нарвою», письменник Юрій Гаврилюк. — Ними позбавлено українців права власності на залишені на рідних землях господарства і все нерухоме майно, а також перейнято на власність держави майно греко-католицької церкви та українських установ і організацій».

Нині в пресі акцію «Вісла» часом називають «етноцидом». Утім, як пояснює Станіслав Кульчицький, тоді не йшлося про масове фізичне знищення. На меті була асиміляція — зміна національної самосвідомості й релігії. Частково цієї мети досягнуто. Утім на нових землях українці створили школи й часописи. «На теренах Польщі є скансени, де науковці ретельно досліджують, збирають і зберігають спадщину з виселених територій, — каже мистецтвознавець Михайло Селівачов. — Це, найперше музеї народної архітектури у Сяноку та Новому Сончі. Служба охорони спадщини нині пильнує за збереженням українських пам'яток, зокрема, щоб у церквах зберігалися іконостаси». Сьогодні на теренах виселеної Лемківщини українські дерев'яні церкви мають значно кращий догляд, ніж дерев'яні сакральні пам'ятки у самій Україні. Польська молодь разом з українською розчищає і відновлює кладовища в лемківських селах. І цим показує, що відчуває певну спокоту за те, що сталося внаслідок операції «Вісла».

ДОВІДКА «УМ»

Концтабір «Явожно»

23 квітня 1947 р. члени Політбюро прийняли рішення про перетворення Центрального табору праці у Явожні, філії нацистського концтабору Аушвіц, на концтабір для українців–переселенців. Аби ізолювати українських лідерів–інтелектуалів і осіб, які особливо чинили опір виселенню.

9 травня до табору в Явожні прибуває перша група українців. Загалом там утримували 3873 в'язнів. Від травня 1947 р. до березня 1948 р. у концтаборі утримували 3 936 осіб, у тому числі 823 жінок, 22 греко-католицьких священників, 5 православних, а також представників української інтелігенції — вчителів, лікарів, громадських діячів. Унаслідок катувань, виснаження та хвороб померло близько 200 в'язнів.

Табір мав 12 кулеметних веж, три ряди огорожі з колючого дроту, а від дороги — бетонну стіну заввишки 5 м. В охороні служили 18 офіцерів і 300 солдатів. В'язні тяжко працювали по 12 годин за півлітра кави і шматок хліба. За невиконання виробничої норми їх жорстоко карали.

ВАРТО ЗНАТИ

9 вересня 1944 р. у Любліні підписана «Угода між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР».

У серпні 1945 р. Москва підписала й опублікувала договір із Польщею про визнання лінії Керзона українсько–польським кордоном і про «добровільне» виселення приблизно мільйона українців із Закерзоння. Цей договір був укладений на основі рішень Тегеранської (1943 р.) і Ялтинської (1945 р.) конференцій, без згоди України на втрату Підляшшя, Холмщини, Любачівщини, Надсяння, частини Бойківщини та Лемківщини. У вересні 1945 р. почалася пропаганда проти українців на території Польщі. Тоді ж уряд Польщі, всупереч рішенню про добровільність, скерував на українські землі три дивізії піхоти, аби змусити українців переселятися на територію УРСР.

Виселення українців, що почалося з червня 1945 р., тривало до літа 1947 р.

Ярослава Музиченко, [Україна молода](#)